

HORTUS MUSARUM: EGY IRODALMI TÁRSASÁG EMLÉKEI

A tudományos közélet statútumok közé szorított élettere századokon át az egyetem volt. E középkori intézmény keretein belül időről időre reformok módosították az oktatás tartalmát vagy rendjét, de nem érintették azt a függő viszonyt, amely a katedrán ülő előadó és a szavait leső hallgató között volt. Minthogy az intézmény megmerevedett formáit lazítani nem lehetett, akkor, amikor az már elviselhetetlenül szűkké lett, az újat áhítók kitörtek a régi keretből.

Itáliában a XV–XVI. század fordulóján azok, akiket a közös érdeklődés erre készítetett, baráti társaságokba tömörültek. Firenze, Nápoly, majd különösen Róma adott otthont ezeknek az új tudományos műhelyeknek, amelyeknek laza keretet a pártfogó, a szellemi vezetést biztosító, tudós házigazda otthona nyújtott. A közös érdeklődés és a barátság hozta össze a társaság tagjait, nem volt közöttük függőségi viszony, egymást Pomponio Leto kedves szavával „unanimi sodales”-nek nevezték. Ki-ki előterjesztette az őt foglalkoztató tudományos témát, és azt közösen megvitaták. Szorgalmasan gyűjtötték és tanulmányozták az ókori szerzőket, de figyelmük kiterjedt az előttük jártakra: fölfedezték a mi Janusunkat is! A költészet nemcsak vita tárgya volt, hanem művelni is illett. És ami az egyetemeken elképzelhetetlen volt, a nemzeti nyelvet is egyenrangúnak tekintették a latinnal. Kiszabadult a tudomány a szűk falak közül is. Róma kertjeiben jöttek össze, egy árnyas lugasban vagy terebélyes fa árnyékában, szépen kiképzett kút vagy forrás közelében. Az egyik leghíresebb csoportosulás a humanista Angelo Colocci „Hortulus ad Aquam Virginem” nevű római kertjében tartotta összejöveteleit. A házigazda, akinek otthona a romos, de még mindig működő ókori vízvezeték ívei alatt volt, kegyelettel megtisztította az aquaeductust, amely ezután a közeli Fontana di Trevi kutat ismét bőséges vízzel látta el. Kertjének díszé egy forrást őrző nimfaszobor volt, ezt versengve verselték meg a házigazda vendégei. Az antikvitás iránti kegyeletnek ez a formája, éppúgy, mint a természet ölen zöldellő fa alatt csobogó forrás vagy kút közelében való találkozás a Múzsával valóságos szimbólumává lett a XVI. század folyamán ezeknek az irodalmi társaságoknak. Az intézmény nélküli intézmény ugyanis életképesnek bizonyult. Voltak ugyan szép számmal olyan társaságok, amelyek nem éltek túl patrónusuk halálát, mások viszont a társadalom szabályozó erőinek engedve statútumokkal megerősített, máig élő nemzeti akadémiák őseivé váltak.

A Rómába látogató idegen vagy éppen külszági fiatal tudósoknak és költőknek soha el nem feledhető élményt jelentett, ha egy ilyen körbe belecsöppentek. Erasmus vagy Conrad Celtis egész életében ezt a közösséget vágyta vissza, vagy próbálta barátait „sodalitas”-ba tömöríteni. A hazatérők atyai birtokán mindenütt akadt egy megtisztítandó forrás, egy arra alkalmas hely, ahová az ifjúkor nosztalgiját „átplántálhatták”. Pietro Bembo is ezért telepített egy platánfát Padova környéki villája kertjébe. Ez alatt gyűlt össze baráti társasága egy fél évszázadon keresztül. A család pedig ezután is kegyelettel mutogatta a látogatóknak. A Padovában tanuló diákok ezt a helyet ugyanolyan áhítattal keresték föl, mint a közeli Arquában a forrás közelében pihenő Petrarca sírját. A láncszem, aki itt Bembo halála után a folytonosságot fönntartotta, Petrus Lotichius Secundus volt. Messzi északról jött ide, és hamarosan kialakított maga körül egy tudós-költői csoportosulást, amelynek éveken át tagja volt Zsámboky János és Istvánffy Miklós is.

Zsámboky akkor már Lotichiusszal együtt megjárta Franciaországot, ahol Jean Dorat köréhez tartozott. Kortárs leírásból ismerjük, hogy ottlétük idején (1551-ben) milyen volt egy irodalmár találkozó a szabad természetben. Filológusok, költők jöttek össze, ki-ki szellemi hajlandóságának hódolt, a botanikus növényt gyűjtött, a költők görögül, latinul vagy franciául verseket rögtönöztek, majd mindnyájan egy helyre gyűltek össze, és részt vettek a ceremónián, amelyen Jean Dorat a forrás nimfáját ódával ünnepelte. Dorat a Pléiade tagja volt, ugyanúgy, mint Pontus de Tyard, akinek bissey-i villájában egészen római mintára jött össze a baráti társaság. A házigazda Platón alapos ismerője és dialógusainak imitálója volt. Az ő dolgozószobájában gyülekezett a tudós társaság, majd kimentek a kertbe, ahol egy nagy platánfa alá telepedtek, és megkezdődött az eszmecsere a tudomány és művészet különféle kérdéseiről. Az estét zenélés zárta.

Bembo kertjében a platánról följegyezték, hogy azt kegyes kézzel maga ültette, ifjúkori szellemi gyarapodásának színhelyére emlékezve: ugyanis Kónsztantinosz Laszkarisz körében egy ilyen fa alatt tanult görögül. A bissey-i összejövetelek platánja még közelebb visz az ősforráshoz. Nem kétséges, hogy ők tudatosan Platónt imitálták, mert Szókratész az Ilisszosz partján ugyancsak egy terebélyes platánfa árnyékában fejtette ki gondolatait. Ez a platán mint egy bura védte az oltalmában levőket, biztosította a szellem, a lélek emelkedett nyugalma, amelyre minden pillanatban rátörhetett az ugyancsak Platóntól vett „vad Boreász”. A „Boreász”-fogalom mintegy megtestesítője lett mindannak, ami harmonikus világukat kívülről – vagy belülről – veszélyeztethette, verseikben újra meg újra megjelenik.

A franciaországi platán védelmét élvező társasággal éppen egy időben, a XVI. század harmadik harmadában nálunk Pozsonyban egy hársfa alatt gyűltek össze tudósok és költők. A ház gazdája Radéczy István váradi, majd egri püspök, királyi helytartó volt. Barátai, az „unanimi sodales” (!), tudományáért és műveiért is magasztalták; ezekből jelentős munka nem maradt ránk. Bizonyos, hogy mint itáliai elődei, úgy ő is biztosítani tudta barátainak az érdeklődő, inspiráló környezetet és a teremtő munkára alkalmas nyugalma. A kertjében álló hársfa koronája alatt gyűlt össze a társaság. E hársat valamennyi Múzsza oltalmazójának, Apollónak szentelték.

A ceremóniát, amelynek mestere talán Zsámboky volt, Istvánffy Miklós megverselte. Az esemény híre Bécsbe is eljutott. Elias Corvinus költő verssel ünnepelte a fát dicsőítő Istvánffyt és a pártfogó Radéczyt. A Múzsák védelmét élvező kör tagjai voltak még az említetteken kívül Purkircher György pozsonyi orvos és a flandriai Nicasius Ellebodus filológus. Ez utóbbi Padovát cserélte föl Pozsonnyal, mert saját szavai szerint „ha Isten békét ad ennek az országnak, akkor ez a legalkalmasabb hely tudományos terveinek megvalósítására”. A társaság valamennyi tagja művelt valamilyen tudományt. Zsámboky János és Istvánffy Miklós történetíró volt – mint a nagy Pietro Bembo –, Zsámboky amellet orvos is, Purkircher főhivatással az. Gyűjtötték az ókori emlékeket, melyekben Pannónia bővelkedett. Verselgettek is valamennyien, műveiket nyomtatásra, egymásnak vagy éppen asztalfióknak szánva. Teljes egészében csak Istvánffy versgyűjteménye maradt ránk, ennek köszönhetjük, hogy ismerjük a baráti szálakat, a keretet, amelyben a társaság működött. A hársfa oltalma kizárt minden egyenetlenséget, „egy-lelkű barátok” voltak, a katolikus Radéczy és Istvánffy, illetve a lutheránus honfitársait hathatósan támogató Zsámboky és a megvallottan is protestáns Purkircher. Azt is tudták, hogy az ország szorongatott helyzetében – mert Boreász török mezben fenyegetett – kivételes helyzet az övék:

Lámcsak, ez is, mi hazánk felbolydultán, meginogtán,
háború legközepén, tenger bajaink közepette
még a Camoenánktól kitelik, s még futja időnkből...

De mivel itt nálunk északon olykor valóságosan is „zúg immár Boreász”, a zord napokon aligha jöhettek össze a hársfa alatt. Ilyenkor Radéczy bibliothecája adott otthont a társaságnak. A nem túlságosan nagy szoba falát körös-körül könyvek borították, fölöttük a főhelyen a fészület volt. A falon Mátyás király, az akkori uralkodók, meg a ház urának képmása lógott, és még harmincegy „képek és históriák kik táblába vannak foglalva”. A négyszegletű asztal fejénél „szederjes” bársonyszék volt, körülötte pedig tizenegy „zselye” szék. Egy öreg „aranyas” óra mutatta az időt. Az asztalon hét darab „cristál oculár” az apróbb betűk olvasására, meg három tengeri nádpálca, amellyel a szöveget kísérték. Tudjuk, hogy a bissy-i összejöveteleket zenélés zárta. Talán így volt ez Radéczynél is, neki is volt virginálja, „könyv módra csinált, szép iratos az födele”.

A tudós társaságot külföldiek is látogatták, járt ott többek között a botanikus Carolus Clusius és talán Sir Philip Sidney is. Azt is tudjuk, hogy a pozsonyi kör tagjainak összejövetelei és munkálkodása ismert volt idehaza is. És mivel a társaság tagjainak jelentős szerepe volt az ország politikai életében vagy a királyi udvarban, ezért személyük által honfitársaik szemében az irodalmi tevékenység a korábbinál nagyobb megbecsülést nyert.

A század végén az országban már több helyütt voltak költői csoportosulások, sőt forrásokkal ékesített irodalmi berkek adtak otthont a költészetnek, még költőnőknek is. Mint egy híd ível a pozsonyi társaság tevékenysége Janusra támasz-

kodva, az ő elsőségét büszkén hirdetve Balassiig. A tudós poézis, az irodalmi élet bizonyos közös művelésének folytonosságát biztosították.

Takáts Sándor találta az első nyomot a hársfát megverselő költőkre, Holub József és Barlay Ö. Szabolcs helyezte el a kört Radéczy környezetében, Klaniczay Tibor ismerte föl a külföldi tudósnak, Nicasius Ellebodiusnak is otthont nyújtó társaság jelentőségét, európai kapcsolódásait.

Ez a tanulmány nem vállalkozhat a pozsonyi kör szerteágazó tudományos tevékenységének bemutatására, az még egy antológia kereteit is szétfeszítené. Csak verses emlékeiből válogathattunk, abból az alkalomból, hogy a társaság hírneves és hűséges tagja, Zsámboky János halálának 400. évfordulója volt 1984 júniusában.